

ოსი ხალხის საგმირო ეპოსი ნართებზე

2014 წელს გამომცემლობა „უნივერსალმა“ ქართულ და ოსურ ენებზე ორ ნაწილად დაბეჭდა ოსური ნართების ეპოსი. ქართული ნაწილი: ნართები, წიგნი შეადგინა და ქართულ ენაზე თარგმნა ნაირა ბეპიევმა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2014. გვ. 600. ოსური ნაწილი: Нарты каджтæ, Чиныг æмæ текстæ бацæттæ кодта Беппиты Наирæ, „Универсал“, Тб., 2014, გვ. 609.

ნ. ბეპიევის მიერ პუბლიკაციისთვის შერჩეული ნარატივები ძირითადად ემყარება ადრე გამოცემული კრებულების ტრადიციული ციკლიზაციის პრინციპს, თუმცა ნართულ თქმულებათა ეს გამოცემა განსხვავდება წინა სამი ქართული რედაქციისგან. ნაირა ბეპიევის შედგენილ ნართულ თქმულებათა კრებულში გვხვდება ზოგიერთი ისეთი ციკლის თქმულება ნართ გმირებზე, რომლებიც თვით მერი ცხოვრებოვას ქართულ ენაზე თარგმნილ კრებულშიც კი ვერ მოხვდა, მათ შორის სავასა და ბორას ციკლის თქმულებები, გადმოცემები ვარხთანაგებზე. ნ. ბეპიევმა წიგნი გაამდიდრა ქართულ ენაზე ადრე თარგმნილი ტექსტების ახალი ვარიანტებით. თუმცა, ვფიქრობ, კრებულში მოხვდა ზოგიერთი ისეთი ნარატივიც, რომელიც ნაკლებად უკავშირდება ნართ გმირებს.

ნაირა ბეპიევმა არაერთი ოსური ნაწარმოები აქვს ამეტყველებული ქართულ ენაზე. როგორც ყოველთვის, ახლაც ნ. ბეპიევის ნართულ თქმულებათა თარგმანი მთელი თავისი დიდებულებით გვაგრძნობინებს დედანის ხიბლს. მის მიერ გამოქვეყნებულ ორწიგნეულში შესულია რჩეული ტექსტები ვლადიკავკაზში 2003-2012 წლებში ოსურ ენაზე დაბეჭდილი ნართების ეპოსის შვიდტომეულიდან.

ნართული თქმულებების პირველი ჩანაწერები ეკუთვნის ქართველ მწერალს დანიელ ჭონქაძესა და ხალხური ტექსტების ოს შემკრებს ვ. წორაევს. აკადემიკოსმა ა. შიფნერმა დ. ჭონქაძისა და ვ. წორაევის ჩაწერილი ნართული თქმულებები რუსულ ენაზე თარგმნა, კომენტარები დაურთო და დაბეჭდა 1868 წელს „ოსური ტექსტების“ სახელწოდებით კრებულში “Записки Академии наук”. გამოქვეყნე-

ბულმა ტექსტებმა ოსური ფოლკლორის მიმართ მკვლევართა განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია.

ნართული თქმულებების შეკრებას დიდი ამაგი დასდო ოსური ყოფისა და ისტორიის დაულალავმა მკვლევარმა ვ. პფაფმა, რომელმაც ხალხური ტექსტები ნართებზე 1871 წელს გამოაქვეყნა თბილისში გამოცემულ რუსულენოვან კრებულში “Сборник сведений о кавказских горцев.” ამავე კრებულში გამოქვეყნდა XIX საუკუნის 80-იან წლებში ჯანტემირ და გაცირ შანაევების მიერ ჩაწერილი ნართული თქმულებები, რომლებიც გამოირჩევა მაღალი მეცნიერული ღირებულებით.

ნართების ეპოსის შესწავლის საქმეში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის ცნობილ რუს მეცნიერს, აკადემიკოს ვ. მილერს. მან რუსულ ენაზე გამოაქვეყნა მრავალი ნართული თქმულება ვრცელი კომენტარებით. ეს მასალები მკვლევარმა ძირითადად მოათავსა თავის ცნობილ „ოსურ ეტიუდებსა“ (1881 წ.) და „დიგორულ თქმულებებში“ (1902 წ.).

XX საუკუნის 40-იან წლებში ნართების ეპოსის სრულყოფილი ტექსტის გამოსაცემად შეიქმნა „ნართული კომიტეტი“. თქმულებათა ვარიანტების გამოსავლენად და ადრე ჩაწერილი ტექსტების სისტემაში მოსაყვანად ჩატარდა მნიშვნელოვანი სამუშაო. მოეწყო ექსპედიციები ოსებით დასახლებულ სოფლებში. ექსპედიციებმა გამოავლინა არა მხოლოდ ახალი ვარიანტები, არამედ შეგროვდა ეპოსთან დაკავშირებული მუსიკალური ფოლკლორიც.

ნართების ეპოსის ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილი და თვალსაჩინო კრებული ოსურ ენაზე პირველად საქართველოში, ქალაქ ცხინვალში ჯერ კიდევ 1942 წელს დაიბეჭდა. ცოტა მოგვიანებით იგი რუსულ ენაზე პოეტურად ითარგმნა და მოსკოვში საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობამ 1957 წელს გამოაქვეყნა. ამ გამოცემას აქვს ნაკლიც, რადგან იგი წარმოადგენს თავისუფალ ლიტერატურულ თარგმანს.

მოგვიანებით, 1946 წელს, ნართების ეპოსი ოსურ ენაზე დაიბეჭდა ჩრდილოეთ ოსეთშიც. მისი პირველი რუსული თარგმანი ეკუთვნის ი. ლიბედინსკის, რომელიც ჯერ 1948 წელს ძაუჯიყაუში გამოიცა, ხოლო მომდევნო 1949 წელს დაიბეჭდა მოსკოვშიც [ლიბედინსკი 1948].

ნართების ეპოსის კვლევაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ფრანგ მეცნიერს ჟორჟ დიუმეზილს. მან შექმნა ფუნდამენტური შრომები რამდენიმე მიმართულებით: შედარებით მითოლოგიასა და ფოლკლორისტიკაში, რელიგიის ისტორიასა და კავკასიოლოგიაში. მისი ერთ-ერთი საუკეთესო ნაშრომია „ოსური ეპოსი და მითოლოგია“ (ფრანგულიდან ითარგმნა და მოსკოვში, 1976 წელს, რუსულ ენაზე გამომცემლობა „ნაუკამ“ დაბეჭდა).

XIX საუკუნის 60-იან წლებში ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რუსეთის დაპყრობითი ომების შემდეგ გადასახლეს ოსმალეთის იმპერიაში, სადაც კავკასიელმა მთიელებმა მეტნაკლებად შეინარჩუნეს თავიანთი ენა, წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები. ეს „მეორე კავკასია“ გახდა ყ. დიუმეზილის შესწავლის ობიექტი. პირველად 1930 წელს და 1954 წლიდან მოყოლებული, თითქმის ყოველწლიურად ის სამეცნიერო მივლინებით ჩადიოდა თურქეთის კავკასიელებთან. ფრანგი მკვლევარი მათგან იწერდა ხალხურ ტექსტებს, მათ შორის ნართულ თქმულებებს, სწავლობდა მუჰაჯირთა შთამომავლების ყოფასა და ფოლკლორს.

ნართების ეპოსთან დაკავშირებით ყ. დიუმეზილის თვალსაზრისი და იდეები ახალი მასალის გამოვლენისა და თეორიული პოზიციის გაღრმავების შემდეგ ზოგჯერ იცვლებოდა. მაგრამ, როგორც ვ. აბაევი აღნიშნავს, ფრანგ მეცნიერს ერთ საკითხზე, თავისი მოღვაწეობის მთელი ორმოცი წლის განმავლობაში, არ შეუცვლია თვალსაზრისი: მან შეინარჩუნა ურყევი რწმენა, რომ კავკასიის ხალხთა ნართულ ეპოსებს შორის უძველესი და ორიგინალური იყო ოსური ნართული თქმულებების ძირითადი ფონდი, რომელიც მემკვიდრეობით უნდა მიეღოთ ოსებს სკვითურ-სარმატული და ალანური ეპოსის ტრადიციებიდან.

ნართების ეპოსის მრავალ გამოცემებს შორის აღსანიშნავია 2003-2012 წლებში ვლადიკავკაზში ოსურ ენაზე გამოქვეყნებული ნართების თქმულებები შვიდ ტომად, რომელიც შეადგინეს და კომენტარები დაურთეს თ. ხამიცაევამ და შ. ჯიქკაითმა.

ქართულ ენაზე ნართების ეპოსი პირველად 1947 წელს თარგმნეს გ. ლეონიძემ, ვ. გორგაძემ და ს. ფაშალიშვილმა. მაგრამ ის ითარგმნა არა ორიგინალიდან, არამედ პუკარედიდან. ნართების ეპოსის ქართულ ენაზე ამეტიველებში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის ოს მწერალსა და მთარგმნელს მერი ცხოვრებოვას. უშუალოდ დედნიდან მერი ცხოვრებოვას მიერ ქართულ ენაზე შესანიშნავად თარგმნილი ნართების ეპოსი ორჯერ 1977 და 1988 წლებში გამოქვეყნდა. თუმცა ამ გამოცემებს აქვთ ერთგვარი ნაკლიც: ტექსტებს არ ახლავთ პასპორტი, მითითებული არ არის მთქმელისა და ჩამწერის ვინაობა, აგრეთვე ტექსტის ჩაწერის დრო და ადგილი.

ნართების ეპოსი ქართულ ენაზე უკვე მეოთხედ იბეჭდება. „ნართების“ ბოლო გამოცემის სამეცნიერო მნიშვნელობა განუზომლად დიდია, რადგან, ჯერ ერთი, მასში შესულია ისეთი თქმულებები, რომლებიც პირველად ითარგმნა უშუალოდ დედანიდან ქართულ ენაზე, მეორეც, ნ. ბეპიევმა წიგნებს (როგორც ქართულ, ისე ოსურ რედაქ-

ციებს) დაურთო შესაბამისი სამეცნიერო აპარატი: ტექსტების ინდექსი, პასპორტი, შენიშვნები და ლექსიკონი.

წიგნი გაფორმებულია ფერადი ილუსტრაციებით, რომლებიც ასახვენ ნართულ სიუჟეტებსა და პერსონაჟთა ჰეროიკულ ქმედებებს. ილუსტრაციები ამ გამოცემისთვის საგანგებოდ შექმნეს მხატვრებმა: შალვა ბედოევმა, ლევან სილაგაძემ, დავით პოპიაშვილმა, ასლან-გირეი ხოხოვმა, ვადიმ ფუხაევმა და მურად ჯიქაევმა.

კრებულის მოსამზადებლად შეიქმნა სპეციალური საგამომცემლო ჯგუფი, რომელშიც შედიოდნენ ცნობილი ქართველი და ოსი მეცნიერები: ნ. ჯუსოითი, ზ. კიკნაძე, ტ. გურიევი, მ. ცხოვრებოვა, რ. ქუმარიტოვი. ოსმა და ქართველმა მეცნიერებმა ნართების ეპოსის გამოცემასთან დაკავშირებით 2013 წლის დეკემბერში ქ. კიევში გამართეს სამუშაო შეხვედრა. შედეგმაც არ დააყოვნა და სახეზეა ოსური ეპოსის ერთ-ერთი სრულყოფილი გამოცემა. „ნართების“ როგორც ოსურ, ასევე ქართულ რედაქციას ახლავს ნ. ჯუსოითის, ზ. კიკნაძისა და ტ. გურიევის წინასიტყვაობა, რომლებშიც საუბარია ნართულ თქმულეებათა ზოგადჰუმანურ და სამეცნიერო მნიშვნელობაზე, მათ ზოგადსაკაცობრიო როლზე.

ნართების ეპოსი წარმოადგენს ოსური ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ყველაზე მნიშვნელოვან ძეგლს, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა ოსური ფოლკლორის სხვა ჟანრებზეც.

ნართების ეპოსი არის კომპოზიციურად შეკრული და მყარი სტრუქტურის მქონე მრავალსიუჟეტიანი თხრობითი ჟანრის ნაწარმოები, რომელიც პოეტური და პროზაული ტექსტებით გადმოგვცემს პერსონაჟთა საგმირო თავგადასავალს.

გმირების დაბადება და წრთობა, ზეციურ არსებებთან ურთიერთობა და საზოგადოებაში ცივილიზაციის საწყისების შემოტანა, ბოროტ ძალებთან ბრძოლა და საცოლის მოტაცება, ღმერთთან დაპირისპირება და, ბოლოს, გმირების დაღუპვა შეადგენს ნართების ეპოსის ძირითად სიუჟეტურ ქსოვილს. ნართების ეპოსში აისახა ოსი ხალხის ფუნდამენტური შეხედულებები გარესამყაროსა და ცხოვრებაზე, ადამიანის დანიშნულებაზე, ცხოვრების საზრისზე, ღმერთთან ურთიერთობასა და გმირობის იდეალზე. ნართების ეპოსი არის მითოლოგიური მოტივებით მდიდარი საგმირო-სათავგადასავლო ჟანრის ნაწარმოები.

ნართების ეპოსის ოსურ ვერსიაში პერსონაჟები ქმნიან ოთხ თანამიმდევრულ თაობას, მკვეთრად გამოხატული გენეალოგიური ციკლიზაციით. კერძოდ, ეპოსში ისახება რამდენიმე ცენტრალური ციკლი: 1. ახსარისა და ახსართაგის ციკლი; 2. ურუზმაგისა (ურიზმაგი) და

სათანას ციკლი; 3. სოსლანის (სოზირიყო) ციკლი; 4. ბათრაძის ციკლი. ოსურ ნართების ეპოსში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია, აგრეთვე, თქმულებათა ციკლს ცბიერ სირდონზე.

მთავარი ციკლების გარდა ოსური ნართების ეპოსში მოიძებნება ათობით ტექსტი სხვადასხვა გამრებზე, ესენია: აცამაზი, არახძავი, სავაი, თოთრაძი, სიბალცი, აისანა და სხვანი. ზოგიერთი მკვლევარი ამ „მცირე ციკლებს“ ოდესღაც არსებულ ვრცელი ნარატივების ნამსხვრევებად მიიჩნევს.

ოსურ ფოლკლორში ნართების ეპოსი სიმღერისა და თხრობის სახით დასტურდება. ტექსტების ის ნაწილი, რომელიც სიმღერით სრულდებოდა, „ნართულ ქადაგებად“ არის ცნობილი. „ქადაგ“ სიტყვას, რომელიც ინდოირანული ენებიდან მომდინარეობს, ოსურ ენაში ქართულისაგან განსხვავებული სემანტიკა აქვს. ქადაგი (кадаг) მითოლოგიურ სიმღერას, გადმოცემას, თქმულებას ნიშნავს.

თქმულებათა დიდ ნაწილს პროზაულად, თხრობით გადმოსცემდნენ. მოიძებნება ისეთი ტექსტებიც, რომლებშიც ნართების ამბავი შერეულად, თხრობითა და სიმღერით გადმოიცემოდა.

ნართების ეპოსი გავრცელებული იყო თითქმის მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაში. ხალხურ ტექსტებს ნართებზე იცნობდნენ აფხაზები, ყაზარდოელები, ჩერქეზები, აბაზები, ადიღელები, ყარაჩაელები, ბალყარელები, ჩეჩნები და ინგუშები. ნართები ხსენდებიან საქართველოს მთიანეთის (სვანეთი, რაჭა, ხევსურეთი) ზეპირ ტექსტებში. ნართების ეპოსის ცალკეული სიუჟეტები და გაზღაპრებული ვერსიები გვხვდება ზოგიერთი დაღესტნელი ხალხის (ლაკები, ხუნძები, თურქულენოვანი ყუბუხები...) ფოლკლორში. ეპოსის აფხაზური ვერსიის გაზღაპრებული ტექსტები დასტურდება სამეგრელოშიც. ნართების ეპოსის ფრაგმენტები ცნობილი იყო XIX საუკუნეში კავკასიიდან თურქეთში ერთიანად გადასახლებული მუჰაჯირი უბიხებისათვის. მართალია, ნართების ეპოსის ნაციონალური ვერსიები მეტნაკლებად განსხვავდება ერთმანეთისგან, მაგრამ ისინი ზოგადად მაინც ერთი ტიპისაა.

ნართები ცხოვრობდნენ „გოლიათების ეპოქაში“, წინარეისტორიულ, მითოსურ დროში. ეპოსში, ერთი შეხედვით, მოქმედება ვითარდება პირველქმნადობის დროში. არც თუ იშვიათად ნართების მოქმედებათა არეალი ტოპონიმიზებულია. ნართები ილაშქრებენ გურის ან ხიზის ციხე-სიმაგრეზე, რომლის დასაცავად ალდარები ძუარებსა და ანგელოზებს უხმობენ. ოსურ ნართებში მოქმედება ხშირად ხდება სავხობის მთაზე (შავი მთა) ან ზილახარის ველზე, მაგრამ ეს

სახელწოდებები ნაკლებად მიუთითებენ კონკრეტულ ადგილზე. ისინი ტექსტებში საკრალური ცენტრის მნიშვნელობას იძენენ, სადაც ეპოსის განსაკუთრებული მოვლენები ხდება და სადაც ნართი გმირები სპორტულ ასპარეზობებსა და გრანდიოზულ სიმდის მართავდნენ.

ოსური ნართების ეპოსში მოქმედება დიდი მდინარეების, ტბებისა და ზღვების მახლობლად, ან თვალუწვდენელ ტრამალებზე ხდება. ახსართაგი ჩადის ზღვის ფსკერზე, სადაც ცხოვრობს დონბეთიერების ასული ძერასა და მასზე ქორწინდება. თქმულებებში ხშირად იხსენიება შავი ზღვა (сая денджыз). ნართები ხან შავი და ხან თეთრი ზღვის სანაპიროებს მიუყვებიან სათარეშოდ.

ნართების ეპოსის „დროჟამული მდინარება“ (ზ. კიკნაძის ტერმინით) და მასში ასახული სივრცე განუსაზღვრელია და ჩაკეტილი. ის ზღაპრულ დროსა და სივრცეს მოგვაგონებს. მაგრამ ნართების ეპოსი არ არის ზღაპარი. თავისი სტრუქტურით, პერსონაჟთა რაობითა და, რაც მთავარია, დასასრულით ის არსებითად განსხვავდება ზღაპრისაგან, რომლის საბოლოო ფინალიც არის გმირის შინ დაბრუნება და ქორწილი. ოსური ეპოსი მთავრდება ნართების ღმერთთან დაპირისპირებით, გმირებისა და მთლიანად ნართი ხალხის დაღუპვით.

ვ. აბაევის აზრით, მართალია, ალან-ოსებში ათასწლობით არსებობდა ეპიკური სიმღერები გმირებზე, მაგრამ მათი საერთო სახელწოდება „ნართ“ უნდა გაჩენილიყო ალანური ეპოქის დასასრულს, ეს კი მონღოლთა ბატონობის პერიოდს (XIII-XIV სს) უკავშირდება. სხვა მკვლევართაგან განსხვავებით, ვ. აბაევი სიტყვა „ნართს“ არ აკავშირებს ირანულენოვან სამყაროსთან. ისევე როგორც მონღოლურიდან არის ნასესხები რუსული ბილინების მთავარ გმირთა საერთო სახელწოდება “ногатырь” (გოლიათი), ვ. აბაევის აზრით, სიტყვა „ნართ“ ასევე მომდინარეობს მონღოლური ფუძიდან ნართ – „მზე“, მასზე-თ (тæ) სუფიქსის დამატებით (ნართ), რომელიც ოსურ ენაში წარმოადგენს არსებითი სახელების მრავლობითი რიცხვის მაჩვენებელს. აღსანიშნავია, რომ ამავე პრინციპით იწარმოება დღემდე ოსური გვარები. ვ. აბაევის აზრით, სიტყვა „ნართი“ კავკასიის სხვა ხალხებში ოსური ფორმით შევიდა, რომელიც წარმოქმნილია ოსური საგვარეულო სახელების ტიპის მიხედვით და აღნიშნავს მზის შვილებს, მზის შთამომავლობას [აბაევი 1988:24].

ნართები მხოლოდ ეპიკურ თქმულებათა პერსონაჟები არიან. ისტორია არ იცნობს ხალხს ნართების სახელწოდებით. თუმცა მკვლევარები ნართების ამბავს დიდი ისტორიული მოვლენების ანარეკლად მიიჩნევენ. ნართების ეპოსში დასტურდება სტეპებში მცხოვრები ხალხის ტრადიციები და წეს-ჩვეულებები.

ვს. მილერმა და ჟ. დიუმეზილმა აჩვენეს, რომ ნართების ეპოსის ზოგიერთ სიუჟეტს მსგავსება-ანალოგიები დაეძებნება ოსების შორეული წინაპრების სკვითურ-სარმატული ტომების ყოფასა და ჩვეულებებთან, რომელთა შესახებაც ჰეროდოტემ შემოგვინახა ცნობები ჩვ. წ-მდე V საუკუნის ჩანაწერებში.

სკვითების ერთ-ერთი დღესასწაულის დროს იმ მეომარს, რომელსაც ჯერ ერთი მტერიც არ ჰყავდა მოკლული, ნება არ ჰქონდა ჩამოტარებული თასიდან დაეღია. სკვითი მეომრების სარიტუალო-სადღესასწაულო თასი გვაგონებს ოსურ ეპოსში წარმოდგენილ ვაცამონგას, რომელიც ნართების დიდ საგანძურში ერთ-ერთ ძვირფას განძად იყო მიჩნეული. მას ასეთი თვისება ჰქონდა: თუ ადამიანი თავის მიერ ჩადენილ ვაჟკაცობაზე სიმართლეს იტყოდა, ვაცამონგა ხელის მოუკიდებლად, თავისთავად აიწევდა და მთხრობელის პირთან გაჩერდებოდა; ხოლო თუ მთხრობელი ტყუოდა, ვაცამონგა ადგილიდანაც არ დაიძვროდა. ამით ვაცამონგა საშუალებას აძლევდა ნართებს გაერჩიათ ნამდვილი გმირები მოჩვენებითი გმირებისგან.

შენიშვნა: აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მეტად ფასობდა და ჯვარ-ხატთა ერთ-ერთ ძირითად განძს წარმოადგენდა საკრალური თასი – სახუცო კოჭობი, რომელიც მფარველი ღვთისშვილის უმთავრეს სიწმინდეს განასახიერებდა. სახუცო კოჭობით ადიდებდა საკულტო რიტუალზე მფარველ ჯვარ-ხატებს ხუცესი და შესთხოვდა საყმოს მფარველობას. ხუცეს-ხევისბრების გარდა, არავის ჰქონდა სახუცო კოჭობთან, ჯვრის უმთავრეს სიწმინდესთან, მიახლოებისა და სადიდებლის აღვლენის უფლება. ფშავის ზოგიერთ თემში მამაკაცები ჯვარ-ხატის კარზე გამართულ დღესასწაულზე დადგმული საყენო თასიდან რიგრიგობით, ხელისმოუკიდებლად, სვამდნენ ლუდს და „კაი ყმის“ შესანდობარს წარმოთქვამდნენ.

ნართები ვაცამონგას გმირების გამოსავლენად და გმირობის განმსაზღვრელად იყენებდნენ, სკვითებში კი ღვინით სავსე თასი გმირობისთვის ჯილდოდ გამოიყენებოდა, ხოლო ქართველ მთიელებში მას ძირითადად საკულტო დანიშნულება ჰქონდა. ლუდით გავსებულ თასს საჯვარხატო დღესასწაულზე, მფარველ წმინდანთა განდიდების გარდა, გმირების დასალოცადაც იყენებდნენ.

ნართების ეპოსი წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს ტრადიციული საზოგადოების ყოველდღიური ყოფის, მართვა-გამგეობის, სოციალური სტრუქტურისა და საქმიანობის შესახებ.

ოსურ ტექსტებში ნართები წარმოდგენილია სამი გვარით, რომლებიც განაწილებული არიან ტერიტორიული პრინციპით სამ უბნად: ზემო ნართები დასახლებული იყო ალაგათებით, შუა ნართები – ახსართაგებით, ქვემო ნართები კი ბორათებით. ჟ. დიუმეზილის

აზრით, თითოეულ გვარს ჰქონდა თავისი სახე, ერთგვარი „სპეციალობა“, გამორჩეული უნარი: ბორათები განთქმული იყვნენ სიმდიდრითა და ქონებით, ალაგათები – ჭკუა-გონებით, ახსართაგათები კი მამაცობითა და ფიზიკური სიძლიერით, მაგრამ ბორათებიც ახსართაგებზე არანაკლებ მამაცი მეომრები იყვნენ. ალაგათების სახლში იმართებოდა გრანდიოზული ნადიმები. თუ ომებს შორის პერიოდში ნართებს არ ჰქონდათ შეხვედრები ნიხასში, მაშინ ისინი იკრიბებოდნენ ალაგათების სახლში, ლუდით სავსე თასებს ცლიდნენ და გატაცებით ცეკვავდნენ. თუმცა სალხინო სუფრა ბორათებთანაც დიდი პატივით სარგებლობდა.

საზოგადოების მართვა-გამგეობის უმაღლეს ორგანოს ნართების ეპოსში წარმოადგენს ნიხასი, იგივე მამაკაცთა კრება, რომელზეც განიხილავდნენ მნიშვნელოვან საკითხებს. მასზე დასწრება შეეძლო ყველა ნართ მამაკაცს. ისინი ნიხასში ადგილებს ინაწილებდნენ ასაკისა და დამსახურების მიხედვით. თანამედროვე ოსურ ენაზე ნიხასი (нихас) ნიშნავს საუბარს და ასევე მამაკაცთა სათათბირო ადგილს (აქედან არის ზემორაჭული „ნახშობა“ – ლაპარაკი „სანახშოზე“).

ე. მელეტინსკის აზრით, ნართებში ნიხასს უნდა ჰქონდა მამაკაცთა საიდუმლო ორგანიზაციის ფუნქცია [მელეტინსკი 1963:163]. ამას მკვლევარი შემდეგი გარემოებებით ხსნიდა: მაშინაც კი, როცა ნართებს მტერი კარს ჰყავდათ მომდგარი, ნიხასში იმართებოდა არა მარტო მამაკაცთა თათბირი, არამედ საიდუმლო ცეკვები და ასპარეზობანი. ნიხასში დასწრებისა და თათბირში მონაწილეობის მისაღებად ნართ ახალგაზრდებს ჯერ უნდა გაეველოთ ინიციაცია, გამოცდა, გადაეტანათ ერთგვარი განსაცდელი.

ნართები ცხოვრობდნენ ინდივიდუალური ოჯახებისგან შემდგარ, საოჯახო თემში. მათ საცხოვრებელ სახლს ჰქვია ხაძარი, სადაც ანთია კერია და მზადდება სადილი.

ოსურ ეპოსში საოჯახო ურთიერთობის თემას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ურუზმაგისა და სათანას, ხამიცისა და ბიცენონის ქორწინება, აგრეთვე, აცამაზის და ქორწინება მზეთუნახავ აგუნდაზე და სოსლანის დაქორწინება ჯერ ჩელესსართაგის ქალიშვილ ბედუხაზე, ხოლო შემდეგ – მზის ასულ აცირუხსზე.

ოსური ნართული თქმულებებიდან ძნელია დასკვნის გამოტანა, ენდოგამიურ თუ ეგზოგამიურ ქორწინებაზე იყო დაფუძნებული ნართების ოჯახი. ურუზმაგი თავდაპირველად დაქორწინებული იყო ალაგათების მზეთუნახავ ელდაზე, ხოლო შემდეგ ის გახდა სათანას ქმარი.

შ. ინალ-იფას აზრით, ოსურ ნართების ეპოსში აისახა ლევირატის ნიშნები [ინალ-იფა 1969:36]. ამის დასტურია ძერასას დაქორწინება ვარხაგზე.

ოსურ ნართების ეპოსში აისახა, აგრეთვე, ურვათის გადახდის ტრადიცია. თქმულებების მიხედვით, ნართები მართავდნენ დიდებულ ქორწილს, რომელსაც ზეცის ბინადრებიც ესწრებოდნენ. ისინი იხდიდნენ მიცვალებულთა სულის მოსახსენებელ ალაპებსაც. ნართებში მოქმედებდა სისხლის აღების წეს-ჩვეულება, რომელზეც ეპოსის არაერთი ეპიზოდი მოგვითხრობს.

ნართები, პირველ რიგში, მეომრები იყვნენ. მთელ ცხოვრებას ისინი საქონლის გამოსარეკად ლაშქრობებსა (ბალცები) და თარეშში (ხათანები) ატარებდნენ. თარეშით, ნადირობით ან სხვა გზით მოპოვებული ქონება ყველა ნართზე თანაბრად ნაწილდებოდა.

ნართები იყვნენ საუკეთესო მონადირეები. ნართი გმირების ცხოვრებაში ყველაზე სახიფათო ეპიზოდებს, როგორც აუცილებლობა, წინ უძღვის ნადირობა. ისინი მისდევდნენ მიწათმოქმედებას. მიწის დამუშავება ნართებს ზეცის ბინადრებმა ასწავლეს. ნართებს მოჰყავდათ პურეული მოსავალი და ქერი, რომელიც მათ ლუდის მოსაღებლადაც სჭირდებოდათ. ნართები ეპოსში ხშირად გამოყვანილი არიან როგორც მწყემსები. ისინი თავიანთ საქონლის ჯოგებს თვალუწვდენელ იალალებზე აბალახებდნენ. საძოვრების ხელში ჩაგდების მიზნით მათ ხშირად უხდებოდათ ბრძოლა გოლიათებთან და უძლიერეს ალდარებთან.

ნართები გამოირჩეოდნენ ზებუნებრივი თვისებებით. ისინი ფლობდნენ ჯადოსნურ იარაღს, გრძნეულ თასს – ვაცამონგას და მაგიურ ჯაჭვის პერანგს – ცერექის რვალს, რომელიც ომის ხსენებაზე პატრონს თვითონ მოერგებოდა ტანზე, მასში ისარი ვერ ატანდა და ვერც ხმალი ჭრიდა. ნართებს ჰყავდათ გრძნეული, გულთმისანი რაშები. ისინი გადაადგილდებოდნენ თვალუწვდენელ სივრცეში, მათ შორის ზეცაში და სულთა სამეფოში. ეპოსის პერსონაჟები არიან და ნართ გმირებთან მეგობრობდნენ ზეცის ბინადრები: მზე და მზის ასული, მგზავრთა და მეომართა მფარველი ვასთირჯი, პურეული მოსავლისა და დარ-ავდრის განმგებელი ელია, კერიის მფარველი საფა, მგლების მწყემსი თუთირი, წვრილფეხა საქონლის მფარველი ფალვარა, მიცვალებულთა სულების მბრძანებელი ბარასთირი, საიქიოს მეკარე ამინონი, ზეციური მჭედელი ქურდალაგონი, ნადირთ მწყემსი აფსათი, წმინდა ნიკოლა, თარანჯელოზი, დაუაგები, ვაცილები და ძუარები.

ნართების ეპოსში იხსენიება ერთი ღმერთი ხუცაუ, რომელსაც უნდა ემორჩილებოდეს ყოველი მიწიერი არსება და ზეცის ბინადარი.

თქმულებაში ვხვდებით კულტმსახურებას ლუდიანი თასითა და სამი ხაჭაპურით. მას ნართების დედა სათანა ვაზკვიფის მთაზე ძუარებს სწირავდა და ლოცვა-ვედრებას ალავლენდა.

ნართების ეპოსში აისახა ოსი ხალხის სოციალური სტრუქტურა, სოციუმის შიგნით და მის გარეთ მიმდინარე კონფლიქტები, ტრადიციული ყოფა და წარმოდგენები გარესამყაროზე. ეპოსი ტიპოლოგიური სიუჟეტებით გადმოგვცემს მეომრული საზოგადოების ცხოვრებას, ბრძოლებს, ფასეულობებს, რომლებიც ოსი ხალხის ისტორიულ გამოცდილებას ემყარება.

ის გზა, რომელსაც ნართები გადიან თქმულებებში, თითქოს ნაცნობია ძველი ეპოსების გმირებისთვის, თუმცა მათ აქვთ უნიკალური თვისებებიც. ნართი პერსონაჟების თავგადასავალში გვხვდება როგორც ტიპური ეპიზოდები – გმირის სასწაულებრივი შობა, წრთობა, სოციუმთან ზიარება, საგმირო საქმეები, საცოლის მოტაცება, აღზევება და სიკვდილი, და ისეთი მოტივებიც, რომლებიც მხოლოდ ნართი გმირებისთვის არის დამახასიათებელი. თითოეული ეპიზოდი, როგორც გარდამტეხი მომენტი და განსაცდელი, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს გმირის მომავალ ცხოვრებაზე.

ნართი გმირების ჰეროიკულ თავგადასავალში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეპიზოდს საცოლის მოპოვება წარმოადგენს. ეპოსის თითქმის ყველა ქალი პერსონაჟი არის მრავალი ღირსებით შეკვლილი, არაჩვეულებრივი წარმოშობის მზეთუნახავი. ისინი გამოირჩევიან ღვთაებრივი უნარებითა და თვისებებით. მათ შეუძლიათ გარდასახვა. ნართების ბაღში მტრედის სახით მოფრენილი ძერასა იტაცებს ოქროს ვაშლს. ახსართაგი წყალქვეშა სამეფოში ჩადის და ცოლად ირთავს მშვენიერ ძერასას, წყალქვეშა სამეფოს მბრძანებლის დონბეთირის ასულს.

ნართ გმირებს საცოლის მოსაპოვებლად დიდი ბრძოლების გადატანა უხდებათ. ისევე როგორც ქართულ „ამირანიანში“, ნართების ეპოსშიც საცოლის მამის დამარცხება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდია.

საცოლის დასაუფლებლად საკმარისი არ არის მხოლოდ გმირის არაჩვეულებრივი წარმოშობა, ამისათვის მან უნდა გადაიხადოს ომები და გაიაროს ჭირსახდელი. აქულა მზეთუნახავის დავალებით ბათრადი კლავს შვიდთავიან ფრთოსან დევს – ყანძარგისს და ათავისუფლებს თავის შორეულ წინაპარ ვონის, რომელსაც ურჩხული მეჯოგედ ამუშავებდა.

ნართების ეპოსის მზეთუნახავი მამის ერთადერთი ასულია და ის მაღალი მთის მწვერვალზე, განმარტოებით აგებულ კოშკში ცხოვრობს. სამოთხის სიმწვანით შემკული მთის მწვერვალი, და იღუმალი

კოშკი, სადაც მზეთუნახავი იმყოფება (აქულა, აცირუხსი, აგუნდა), ქალის არაჩვეულებრივ წარმოშობაზე მიანიშნებს. ზ. კიკნაძის აზრით, კოშკი, რომელშიც გამოკეტილია ქალიშვილი, მისი საინიციაციო ადგილია და ინიციაციის პერიოდი მთავრდება მაშინ, როცა ვაჟს შეუძლია მისი მოპოვება [კიკნაძე 2001:26].

სოსლანს ნადირობის დროს მზის ასული აცირუხსი ოქროსბეწვიანი ირმის სახით ევლინება. ირემს გმირი სავხოსის მთაზე აჰყავს გამოქვაბულში. მზის ასულიც განძს ასახიერებს, რომელსაც მზიური ბუნების მქონე, მგლის რძეში ნაწრთობი სოსლანი უნდა დაეუფლოს.

შენიშვნა: იგივე საკრალური ნიშნები: მზე, ნადირობა, ირემი, გამოქვაბული, განძი – ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხვრებაში“ ფარნავაზის მეფურ დიდებასა და მეფობის წარმოშობის საიდუმლოს გვიცხადებს.

ნართების ეპოსი, სხვა პერსონაჟებთან შედარებით, უფრო რელიეფურად წარმოგვიდგენს ორი გმირის – სოსლანისა და ბათრადის დაბადებიდან სიკვდილამდე განვლილ გზას, მათ თავგადასავალს. ძირითადი საგმირო საქმეებიც, თქმულებების მიხედვით, მათ მიეწერებათ. ნართების ეპოსში მეტად მნიშვნელოვანია ესქატოლოგიური მომენტი. ეპოსის თითქმის ყველა ძირითადი ნაციონალური ვერსია ნართების დაღუპვით სრულდება. იღუპება არა მხოლოდ მთავარი გმირი ან რომელიმე მეორეხარისხოვანი პერსონაჟი, რაც, შეიძლება, ბუნებრივად მოგვჩვენებოდა, არამედ – მთელი ნართული საზოგადოება. ესქატოლოგიური მოტივი განსაკუთრებით მძაფრად ვლინდება ნართების ეპოსის ოსურ ვერსიაში. მასში მნიშვნელოვანი ფუნქცია ენიჭება ეპიზოდებს ნართი ხალხის ცხოვრების უკანასკნელ მოვლენებსა და მათ დაღუპვაზე.

ნართების ეპოსი, ისევე როგორც ქართული „ამირანიანი“, ჰუმბრის-ზეა აგებული. ზ. კიკნაძე ტრადიციული გმირის ტრაგედიას ჰუმბრისთან აკავშირებს. ამირანის აღზევებას მოსდევს დაცემა, უფალთან შერკინება და მიჯაჭვა [კიკნაძე 2001:32-35]. ნართოლოგიაში მკვლევარები დღემდე ამ საკითხით არ დაინტერესებულან და ნართების დაღუპვასაც სხვაგვარ ახსნას უძებნიან (ფორმაციათა ცვლილება, ძველი და ახალი რელიგიების დაპირისპირება და სხვა).

როგორც წესი, ეპიკური გმირი აღზევების მწვერვალთან დათანხმებით კი არ ეცემა, არამედ ის უეცრად, მყისიერად ჯადოსნურ შერკინებაში იღუპება. სოსლანი და ბათრადი სასწაულებრივად დაიბადნენ და, ბოლოს, ცხოვრების გარდამტეხი მომენტების გადალახვის შემდეგ ისინი იღუპებიან საიდუმლო ვითარებაში. ამ ეტაპზე მათ აღარ ჰყოფნიან ძალა დაბრკოლების გადასალახად. ლორდ რაგლანის აზრით, ტრადიციულ ეპოსებში ერთ დროს სახელმოხვეჭილი და უძ-

ლიერესი გმირი ღმერთს განარისხებს და ხალხს აიძვდრებს, რაც იწვევს მის გარდაუვალ დაღუპვას [რაგლანი 1965]. მსგავსი ელემენტები პირდაპირ თუ ირიბად გვხვდება ნართი გმირების თავგადასავალშიც. ბათრაძმა ჯერ ნართები აიძვდრა, შემდეგ კი ზეციურ არსებათა და ღმერთის რისხვა დაიტყნა.

სოსლანის დაღუპვის ეპიზოდი მონადირის ჰუბრისის მოტივს ემყარება. ნართი ჭაბუკი ნადირობის დროს ხვდება ბალსაგის ქალიშვილს. მზეთუნახავი ნადირთმწყემსის ყველა ნიშან-თვისებას ატარებს. ის სოსლანს ჯერ ირმის სახით, ხოლო შემდეგ უცხო ფრინველის ალით ევლინება.

სოსლანის ზეციურ ქალწულთან შეხვედრა მონადირისა და ნადირობის ქალღმერთის ურთიერთობის მოტივზეა აგებული, რომელიც მრავალ ვარიანტად გვხვდება დაღუპული მონადირის ციკლის სვანურ ხალხურ ტექსტებში. ნართების ეპოსში ზეციური ქალწული ნადირობის მრისხანე ქალღმერთ დალის მსგავსად იქცევა. მან არ აპატიო სოსლანს სასიყვარულო ურთიერთობაზე უარის თქმა, შეურაცხყოფა და ვაჟს სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანა. შეურაცხყოფილმა ქალწულმა დახმარება სთხოვა თავის მამას – ბალსაგს, რომელმაც სოსლანის განაღვურებლად ციდან ბორბალი გამოგზავნა.

ქედმაღლობისა და ამპარტავენების მსხვერპლი ჯერ ცალკეული გმირები ხდებიან, ხოლო შემდეგ ჰუბრისი ნართების მთელ საზოგადოებას მოიცავს. „ძღვეამოსილმა ნართებმა ცხოვრება სულ ომებში გალიეს. უამრავი მოძალადე დაუმარცხებიათ. ისეთი აღარავინ გადაარჩათ, ვისზეც ღონეს გამოსცდიდნენ.“ – გვიამბობს ოსური ეპოსი. ძაღვლოვანი ნართები, რომლებსაც ძალაც და ღონეც ზეციერთაგან ჰქონდათ მინიჭებული, სულ იმის ცდაში იყვნენ, ვის შებოდნენ, ღონე ვისთან ეცადათ. განსაკუთრებულმა ფიზიკურმა ძალამ და მტრებთან ბრძოლაში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა ნართებს გადაჭარბებული წარმოდგენა შეუქმნა საკუთარ თავზე. მათ წარმოიდგინეს, რომ მოპოვებული ყველა წარმატების წყარო თავად იყვნენ და ღმერთი უარყვეს.

ნართების დაღუპვის შესახებ თქმულებათა ერთი ვარიანტი ასე იწყება: „როცა ნართები ჯერ კიდევ სრულ ძლიერებაში იყვნენ, როცა მათთვის ღია იყო გზა ზეცისაკენ“; სწორედ მაშინ, როცა მათ მოპოვებული ჰქონდათ უფლის მაღლი და უკვდავება, როცა „ლოცვა ყოველთვის აუხდებოდათ ხოლმე“; ნართებმა მიიღეს მაქცია და ცბიერი სირდონის რჩევა.

ნართებმა უარყვეს ღმერთი, ზეცისკენ მიმავალი გზა, და დაჰყვნენ ნებას სირდონისა, რომელსაც, როგორც ჯადოსნური უნარების მქონე ეშმაკეულს, შეეძლო ძველ ქუდად, კუდიან დედაბრად, ახალ-

გაზრდა ქალად და მოხუცად გადაქცევა. სირდონის რჩევით, ნართებმა მიივიწყეს ღმერთის ლოცვა, სახლებსაც მალალი კარები შეაბეს, რომ ღმერთს არ ეფიქრა, თაყვანს მცემენო.

ნართების მალალი კარები, ისევე როგორც ბაბილონის ცამდე მალალი გოდოლი, მიანიშნებს საზოგადოების უკიდურეს ამარტავნებასა და ქედმაღლობაზე, ღმერთთან დაპირისპირებასა და ჯანყზე ცის წინააღმდეგ.

შენიშვნა: ქართული თქმულება მოგვითხრობს სიმდიდრითა და შეძლებით გაბუდაყებული ცხრა ძმის შესახებ, რომლებსაც სოფელ გვიდაქეში (გუდამაყარი) უცხოვრიათ. ერთხელაც დიდი ციხის აშენება გადაწყვეტიათ. როცა ციხე აუშენებიათ, საღვთო მალალისთვის დაუძახიათ: „ენლა კი დაგისწორდით, საღვთოო!“ მათ ხატი გასწყრომია და ყველნი გაუწყვეტია [ანდრეზები 2009:265].

ღმერთმა გადარჩენის შანსი მაინც მისცა ნართებს და შუამავლად მათი საყვარელი ფრინველი – მერცხალი – მიუგზავნა. ნართები მაინც არ ცხრებოდნენ: – გამოვიდეს ღმერთი, უნდა შევეჭიდოთო.

ღმერთმა ნართებს არჩევნის საშუალება მისცა: ან ძირფესვიანად გაწყვეტდა ყველას, ან ცუდ ნაშიერს დაუტოვებდა.

ნართებმა ითათბირეს და ბოლოს ურუზმაგის ნათქვამს დასთანხმდნენ: ცუდ ნაშიერს უძიროდ გადაშენება ამჯობინეს [ნართები 1988:368].

ნართებმა დაკარგეს მინიჭებული უკვდავება და ღმერთმა მათ შიმშილიც მოუვლინა, თუმცა ისინი თავთავთან ერთად ღეროსაც ფქვავდნენ და ერთი წელიწადი ასე გაატარეს. მერე თქვეს: „ღმერთს ხომ ჩვენ თვითონ შევუთვალეთ – მარადიულ სიცოცხლეს მარადიული დიდება გვირჩევნიაო“. ამის თქმა იყო და ყველამ თავისთვის საფლავის გათხრა დაიწყო და შიგ ცვიოდნენ.

შენიშვნა: ქართული თქმულების მიხედვით, რიცხოვრივი და მატერიალური სიმდიდრით გაბუდაყებული ცხრა ძმა თანასოფლელებს ავიწროებდა და საკუთარი სიძლიერით ტკბებოდა. ერთ დღესაც მათ სათიბში წყალი გაეყინათ, სახლში რძე, აკვანში ბავშვის შარდი. „უბედურებაა ჩვენს თავსო“, – უთქვამს დედას. ღამე ამდგარან და თორმეტი დღე თავიანთი საფლავები უთხრიათ... თორმეტი დღის შემდეგ სულ გაწყვეტილან, ერთიც არ დარჩენილა ცოცხალი [ანდრეზები 2009:264].

ქედმაღლობამ, ამპარტავნობამ, ზეალმატებულმა წარმოდგენამ საკუთარ თავზე და ღმერთთან დაპირისპირებამ ნართები სრულ განადგურებამდე მიიყვანა. სახელოვანმა ნართებმა ვერ შეძლეს მათ ცხოვრებაში ყველაზე საშიში და საბედისწერო დაბრკოლების გადა-

ლახვა. ნართები გაქრნენ დედამიწიდან. მათი დაღუპვა ცალკეული გმირების გაბუდაყებამ და სოციუმის შიგნით არსებულმა გარემოებებმა განაპირობა.

მისასაღმებელია, რომ „ნართების“ ქართულ გამოცემაში ნ. ბეპიევმა დედნისეული ხიბლის შესანარჩუნებლად ოსურ ენაზევე დატოვა ზოგიერთი საკრალური შინაარსის სიტყვა, რომლებიც ლექსიკონში აქვს განმარტებული. ლექსიკონი სრულად თუ არა, ნაწილობრივ მაინც დაეხმარება ქართულენოვან მკითხველს ოსური ტრადიციული ყოფისთვის დამახასიათებელი ლექსიკის გაგებაში. თუმცა გვხვდება ზოგიერთი ხარვეზიც. ხატიავური ენა, რომელსაც, ეპოსის მიხედვით, ფლობდნენ ნართი ახსართაგათები, შესავალ წერილში ცალმხრივად არის განმარტებული. მთარგმნელს მოჰყავს მხოლოდ ტ. გურიევის მცდარი თვალსაზრისი, თითქოს ხატიავურ (ხათიავურ) ენას ხატაურთან აქვს კავშირი, რაკი, მისი აზრით, ხატ ფუძე გვხვდება ქართულ სიტყვაში ხატაეთი (ჩინეთის მნიშვნელობით). მთარგმნელს ლექსიკონში დამოწმებული აქვს ადგილი ტ. გურიევის ნაშრომიდან: „ჩინეთმა ღრმა კვალი გაავლო ჩვენს ხალხთან (ოსებთან) ისტორიული ურთიერთობის დროს, ეს ტერმინიც ამ ურთიერთობის შედეგადაა შემოღებული“ (გურიევი 1995:15-17). პოსტსაბჭოთა პერიოდში ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერის მხრიდან იგრძნობა ქართულ-ოსური ტრადიციული ურთიერთობების უგულვებელყოფა. ტენდენციურად მესახება ხატ ფუძის დაკავშირება ხატაეთთან, ჩინეთთან. უკვე კარგა ხნის წინ გამოითქვა თვალსაზრისი, რომ ხატიავური ენა უნდა მომდინარეობდეს ქართული სიტყვიდან „ხატის ენა“ (იგივე „ჯვართენა“), რომელიც ეწოდება განსაკუთრებული ლექსიკით შედგენილ საკულტო ტექსტებს (ჭინჭარაული 2005:1169). რამდენადაც ჯვარ-ხატთა მსახურების მრავალი ელემენტი დაედო საფუძვლად ოსებში ძუართა თაყვანისცემას, შესაბამისად, ხატიავური ენაც ხატის საკრალური ენის გავლენით თუ ანალოგიით უნდა გაჩენილიყო ოსურ ხალხურ ტრადიციაში.

დაბოლოს, ერთხელ კიდევ აღვნიშნავთ, რომ „ნართების“ ქართული კორპუსი მნიშვნელოვანი შენაძენია ფოლკლორისტიკის სფეროში. მაგრამ იგი არა მხოლოდ ფოლკლორისტიკის სამეცნიერო ინტერესს დააკმაყოფილებს, არამედ რიგით მკითხველსაც დიდ სამსახურს გაუწევს ოსი ხალხის ზეპირსიტყვიერების ამ მშვენიერების, ადეკვატურ გაგებაში.

დამოწმებანი

- აბაევი 1988:** ვ. აბაევი, ოსთა ნართული ეპოსი, ნართები, ოსურიდან თარგმნა მ. ცხოვრებოვამ, გამომცემლობა „ირისტონი“, ცხინვალი, 1988.
- ანდრეები 2009:** ანდრეები, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის რელიგიურ-მითოლოგიური გადმოცემები, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამ-ბა, თბ., 2009.
- გურიევი 1995:** Т. Гурьев, Памятник особого рода: язык, Владикавказ, 1995.
- დიუმეზილი 1930:** D Dumézil G. Légendes sur les Nartes, Paris, 1930.
- დიუმეზილი 1965:** D Dumézil G. Le Livre des Héros. Légendes sur les Nartes. Gallimard, Paris, 1965.
- დიუმეზილი 1976:** Дюмезиль Ж., Осетинский эпос и мифология, “наука”, М., 1976.
- ინალ-იფა 1969:** Инал-Ипа Ш. Д., Исторические корни древней культурной общности кавказских народов (Опыт сравнительного изучения нартского эпоса), Сборник «Сказания о нартах – эпос народов кавказа», изд-во “наука”, М., 1969.
- კიკნაძე 2001:** ზ. კიკნაძე, ქართული ხალხური ეპოსი, „ლოგოსი“, თბ., 2001.
- კიკნაძე 2008:** ზ. კიკნაძე, ქართული ფოლკლორი, თსუ გამომცემლობა, თბ., 2008.
- ლიბედინსკი 1949:** Осетинские нартские сказания, пер. Ю. Либединского, Дзауджикау, 1948.
- მელეტინსკი 1963:** Мелетинский Е. М., Происхождение героического эпоса, Ранние формы и архаические памятники, М., 1963.
- მილერი 1881:** Миллер Вс. Осетинские этюды, II, М., 1881.
- მილერი 1902:** Миллер Вс. Дигорские сказания, М., 1902.
- ნართები 1988:** ნართები, ოსურიდან თარგმნა მ. ცხოვრებოვამ, გამ-ბა „ირისტონი“, ცხინვალი, 1988.
- ნართები 2014:** ნართები, წიგნი შეადგინა და ქართულ ენაზე თარგმნა ნაირა ბეპიევმა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2014.
- რაგლანი 1965:** L. Raglan, The Hero of Tradition, The Study of Folklore, ed. Dundes A., University of California and Berkley, 1965.
- შიფნერი 1868:** А. Шифнер, Осетинские тексты, собрание Д. Чонкадзе и В. Цораевым, Императорская академия наук, С-Петербург, 1868.
- ჭინჭარაული 2005:** ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი, 2005.